

УДК 070:316.343.652 (477.83/.86)(092) І.Франко

АРГУМЕНТАЦІЙНА БАЗА “КРИТИЧНИХ ПИСЕМ О ГАЛИЦЬКІЙ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ” ІВАНА ФРАНКА І СУЧАСНА ПОСТАНОВКА ЦЬОЇ ПРОБЛЕМИ У ПРЕСІ

М. Кукало

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua*

У статті аналізуються погляди Івана Франка на роль інтелігенції в прогресі суспільства, на те, які моральні риси повинна мати справжня інтелігенція. Проводяться паралелі із сучасним станом інтелігенції в Україні і тим становищем, яке змалював Франко.

Ключові слова: Франко, інтелігенція, народовці, москвофіли, лібералізм.

Інтелігенція — це той суспільний прошарок, на долю якого випало чи не найбільше критики. Інтелігенцію критикували всі: і панівні класи, і пролетарі, і самі інтелігенти. Критика і звинувачення — супутники інтелігенції майже від часу її появи на світ. Так, наприкінці XIX — на початку XX століть особливо багато діставалось інтелігентному прошарку Російської імперії — в тому числі й українському, тобто — наддніпрянському. Для того, щоб у цьому переконатись, можна скористатись збірником “Вехи” (1), виданим у Москві в 1909 році. Автори (Микола Бердяєв, Сергій Булгаков, Богдан Кістяківський, Петро Струве) звинувачують інтелігенцію Російської імперії в антидержавності, безрелігійності і космополітизмі. На думку віхівців, саме інтелігенція винна у революції 1905 року в Росії і її поразці, вона повинна не підтримувати темну народну масу, а протистояти їй (звідси — і звинувачення в народопоклонстві).

А портрет інтелігенції Західної України приблизно того ж часу — вона тоді була під владою Австро-Угорської імперії — маємо, зокрема, у статті Івана Франка “Критичні письма о галицькій інтелігенції”. Незважаючи на те, що об’єкт критики той же — це критика іншого порядку. Іван Франко критикує інтелігентів аж ніяк не за революційність, як це чинили віхівці.

Проте для початку потрібно з’ясувати, хто тоді належав до галицької інтелігенції. До революції 1848-1849 років у Галичині серед українського населення іншої інтелігенції, крім духовенства, не було. Взятися їй справді було ні звідки. Жодного українського навчального закладу, немає преси, серед українців не було чи майже не було державних службовців, журналістів, по суті, горстка вчителів... Єдиною суспільно активною сферою, доступною для українців, була церква.

Становище вищого духовенства було досить вигідним, насамперед — матеріально. Крім того, це була найосвіченіша група українського населення Галичини. “Між ченцями та консисторськими попами були й люди вчені та писателі, по монастирях були бібліотеки, — звичайно зложені з старих церковних та богословських книг, та притім вони, пробуваючи в містах, більше могли мати зв’язків з образованим світом...” (5; 35), — пише Іван Франко.

Проте ця частина підавстрійського українства не стала тією силою, яка повела б за собою народ на боротьбу за звільнення. Вони мали матеріальну змогу, бачили бідуючий народ, а головне — володіли важелями впливу на народ (адже та пропаганда, яку люди чули з церковної кафедри, в ті часи була найдієвішою), проте не робили спроб полегшити долю своїх братів і сестер. Очевидно, що народний рух, якби він розпочався, був би для них не менш небезпечним, ніж для іноземних гнобителів.

Якщо і траплялись серед священників “гарячі голови”, які намагались бути неподібними на інших, то, за словами Франка, “швидко нужда і панські руки придавлювали їх долину, в темну, непросвітну масу” (5; 36). Проте такі випадки були поодинокі і траплялись переважно серед сільського духовенства.

Відтак, через брак патріотичної інтелігенції серед духовенства, її можна пошукати в лавах тодішніх галицьких політичних партій. Їх було тоді дві — народовці і москвофіли.

Основні принципи москвофілів були такі ж, як і в їхніх ідейних побратимів у Москві та Петербурзі: “Православіє”, “Самодержавіє”, “Народність”.

Проте, якщо перші два пункти не викликали запитань, то з народністю не все було зрозуміло. Про яку народність можуть говорити москвофіли, якщо саме вони заперечували існування українського народу, були твердо переконані, що це лише частина “единой и неделимой русской народности”, сподівалися, що коли-небудь “українство само по собі зникне” (8; 352).

У москвофільстві було так багато усього намішано: і зневага до народу, і “народність”, відданість австро-угорському цісарю, і неясні сподівання на “двоглавого орла”, що Іван Франко мав повне право зробити такий висновок про москвофільство: “...се не жодна ідея руського народу, а ваша власна ... “белиберда”, саламаха неясних вам самим речей і імен” (8; 352). Насправді за ідеєю “вселюдського братерства і всемірної любові” москвофільство ховало своє істинне лице — “...сікофантське та шпіонське... , платне і гідне погорди” (4; 89).

Історію народовського руху в Галичині ведуть від 1860-х, коли у Львові група молоді заснувала Галицьку Громаду. На початку своєї діяльності народовці проводили певну культурницьку роботу: брали участь у створенні і діяльності культурно-освітніх організацій (“Руська бесіда”, “Просвіта”), Літературно-наукового товариства ім. Шевченка. На діяльності цих товариств, зокрема ЛТ ім. Шевченка, позначився вплив демократичного напрямку.

Ось як описує форму Іван Франко діяльності народовців: “...збиралися, декламували вірші Шевченка, фантазували про Україну, нарікали в найзагальнішій формі на “ворогів” і “тиранів”...” (6; 162).

Відповідною була і ідеологія: “історичний кістяк їх поглядів” засновано на зліплених до купи деяких поняттях із Шевченкових творів, які потрапили їм до рук; таким чином отримано “думку про якусь самостійну Україну, могутню і

нешасливу, про козаків, що являють собою ідеал рицарства, відваги і патріотизму, про поляків і москалів, як гнобителів тієї України” (6; 161).

“Філософський кістяк, — продовжує аналіз Іван Франко, — також можна схарактеризувати кількома словами: зла доля або також господь бог кермує життям як людини, так і народів; сльози є єдиний засіб боротьби з долею, а прокляття є зброя слабших проти насильства і т. д.” (6; 161-162). Були до пари таким фантазіям і реальні вчинки тих “українофілів”: “винайдено т. зв. козацький одяг”, “скопійовано теж буйні міни, задиркуватий, а часто грубуватий тон, а надто часто також — пиття горілки”. Далі слів, як бачимо, справа не йшла.

Приблизно тими ж словами описує стан галицької інтелігенції і Михайло Коцюбинський: ”Опріч язових спорів, галицька інтелігенція займалася високою політикою, а та політика зводилась до того, щоб як-небудь запобігти ласки правительства, що-небудь, хоч дрібницю, випросити в нього. Це була політика рабів. Ідея абсолютизму, бюрократичне “чинопочитаніє”, затхлість, байдужість до живих народних інтересів, повне безсилля в духовній сфері, схоластичність, теологічний та догматичний спосіб думання — от чим характеризується тодішня, навіть краща, частина галицької інтелігенції” (3; 252).

Таким чином, у другій половині XIX століття на теренах Галичини все ж існувала інтелігенція. Відоме негативне ставлення Франка до обидвох партій. Аргументи Іван Франко підкріплює фактами з їх діяльності:

Ставлення партій до австрійської влади. Москвофільська газета “Слово” відверто заявляла вже в перших своїх номерах: “Ми дивимося на свою країну, як на провінцію Австрійської імперії. Цією імперією володіє государ, якому ми вірні не з самої тільки звички, а й із здорового міркування”. Народовці теж ніколи не виступали проти офіційної влади, а повністю свою суть виявили у 1890 році, коли оголосили про повну підтримку австро-угорського уряду і польської шляхти (цей період дістав назву “нової ери”).

Або ставлення до народної освіти. Позиція москвофілів: освіта має засновуватись на “святих книгах”, всякій людині слід відкинути всю “чужину”, що відводить розум від християнства і Східної Церкви. Для народовців тема української мови була однією з головних, проте в практичній діяльності нічого для її утвердження вони не зробили. А у виданнях створеної ними “Просвіти”, за характеристикою І.Франка, “...відбилися одразу основні погляди на простий народ і народне життя — не радикального і ліберального українофільства, а консервативного, мало освіченого, а в справах політичної економії — просто наївного українського духовенства. “Молися і працюй”, “ощадність і тверезість”, “віра і лояльність” — це були головні практичні поради, які вміли подати українському народові...” (6; 168).

Як бачимо, обидві партії все ж не такі несхожі, як може видатись на перший погляд. Тобто, у дрібницях (мова, правопис) вони й справді — найзапекліші вороги, але загалом, коли поглянути, які місця вони займають щодо важливіших справ, то видно, що діють вони однаково.

Іван Франко бачить спільну основу партій в лібералізмі, або “радше буржуазних інстинктах, котрі зароджуються в нашій інтелігенції” (5; 27).

Франко, хоча і розглядав лібералізм як невідворотній історичний етап, сам ніколи не був його прихильником, — це видно хоча б із того, як він описує трактування лібералами своєї головної засади — поняття свободи. Якщо свобо-

да, — каже Франко, — не поширюється ні на “святе право власності”, ні на справедливе визначення платні робітникам, ні на рівноправність при прийомі на роботу, то, врешті, стає зрозуміло, що свобода — то лише право кожного померти з голоду: “вольно ти втопитися, вольно й повіситися, — у нас прецінь силування нема, ми ліберали!” (5; 28).

Звідси Іван Франко виводить дві головні риси лібералізму:

— неозначеність основного поняття свободи;

— тісне, сліпе самолюбство, яке дусить і врешті задавлює усю свободу.

Це оте “Я”: “я не силую”, “я маю”, “мені вільно”. Свобода трактується як поняття цілком індивідуальне.

Причина дволичності лібералізму, за І.Франком, закладена у самій його природі. Оскільки лібералізм — це перехідна фаза між феодализмом і соціалізмом. Явища епохи феодализму, ще не остаточно зниклі, тягнуть суспільство назад, у той же час виникають явища соціалістичні — в цьому і основа всіх суперечностей, притаманних лібералізму.

Як тільки лібералізм, знаходячись між двома антагоністичними силами, спробує зайняти якусь тверду позицію, то одразу підпадає під вплив однієї з тих сил: стає або попівсько-феодалним, або радикально-соціалістичним. Існувати ж поки що йому вдається лише за допомогою компромісів; а довго — робить висновок Франко — це тривати не може.

Тобто, лібералізм в Галичині, зовсім нещодавно з’явившись, знаходився ще на стадії розвитку, в той час як у Європі вже відживає “свій короткий вік” (так вважав Іван Франко більш ніж 100 років тому). Звідси — і характер галицького лібералізму, лібералізму галицьких партій — ще непевніший, ще туманніший, ще міцніше зв’язаний із феодальними часами. Галицькі ліберали ще самі мало розуміли, які їхні завдання, куди їм рухатись. У будь-чому новому бачили революційну небезпеку, тому і вважали за краще триматись поближче до минулого — старих, добре знайомих, перевірених на “благонадійність” постулатів. Ось такий варіант лібералізму — “галицько-рутенський”, характерний для галицької інтелігенції, і критикував Іван Франко.

У риторичі галицьких лібералів залишилися лише безпечні для існуючого режиму положення, а ті, які вимагали певного поступу (встановлення капіталістичних відносин, обмеження влади монарха), були відкинуті. У результаті отримано те, проти чого виступав Іван Франко. Абсолютна байдужість до народу, зневага, незнання його життя у поєднанні із високою фразеологією.

Таким чином, галицька ліберальна інтелігенція, підтримуючи австро-угорський авторитаризм на своїх землях, не прагнула навіть надати лібералізму національного характеру.

У такий спосіб, по-перше, цементувалися ліберальні традиції в Галичині, а по-друге, українські інтелігенти самі сприяли зміцненню польського панування під віденською владою на своїй землі. Таким чином, самі ж українці зміцнювали і соціальне, і національне гноблення українців у Галичині.

Що ця картина має спільного із сучасністю?

Як і в часи Франка, нині в Україні панує ліберальна ідеологія. Відповідно, саме цим і визначається характер сучасної нашої інтелігенції.

Визначальною тут, як і в інших сферах життя, є економічна вигода. Відповідно взаємодія інтелігенції і економічно активних представників суспільства

сформувалась ще на зорі цивілізації. Американський філософ Берроуз Данем у праці “Мислителі і скарбники” (2) схематично описав механізм співпраці представників інтелігенції — т. зв. “Мислителів” і представників панівного класу та держави — “Скарбників” в найдавніші часи.

Механізм цей полягає в тому, що Скарбник пропонує Мислителю переконати людей в необхідності сплачувати податки, і за це останній отримує частину прибутку. Мислитель може погодитись, оскільки раніше він не знав, що і його ремесло може приносити гроші. Цю категорію якраз і можна назвати ліберальною інтелігенцією. Але між тим частина Мислителів не пристає на таку пропозицію (ні Сократ, ні Мойсей не пішли таким шляхом, — зазначає Данем), а, навпаки, почне пояснювати людям, чому вони можуть залишити гроші для своєї сім’ї, а не віддавати їх правителю. Такі інтелігенти вступають в суперечність із Скарбниками. Відтак — зазначає Данем, — їх оголошують еретиками і напускають на них інших — найнятих Мислителів.

Така схема розстановки соціальних сил дещо спрощена, проте вона підходить до більшості суспільств сучасності і минулого.

Чи актуальні аргументи, висунуті Франком проти сучасної йому інтелігенції, і зараз? Аналіз викладених у статті “Критичні письма о галицькій інтелігенції” аргументів свідчить, що всі їх можна застосувати і в наш час.

Для сучасної української ліберальної інтелігенції характерно:

1. Зберігся поділ на “проросійських” і “прозахідних”. Про це ж писав і Франко — в його часи москвофіли фінансово підтримувались московським урядом, а народовцям більше подобався “західний вектор”.

2. Так само голосно звучать розмови про українську мову і культуру, відчутне бажання лити сльози, тужити за могутньою і нещасливою Україною, а “у всіх бідах звинувачувати поляків і москалів, як гнобителів тієї України”. Водночас реальних справ робиться небагато. Сюди ж відноситься і сучасне продовження тези про західноукраїнський п’ємонтизм.

3. Майже тими ж словами, якими Франко описав період після революції 1848-го року, можна сказати і про 15 років незалежності України після 1991-го року: “... вийнявши коротеньку живішу хвилю в самому початку, весь той рух відзначається дивною пустотою мислі, пустотою бесіди і пустотою діла. Цілий тридцятилітній протяг нашого “відродження” не зродив ані одного значного писателя або ученого, ані одного розумного політика, ані одного діяча на полі освіти, виховання, публіцистики, — словом, не зродив нічого такого, що би могло свідчити про правдиве, здорове життя інтелігенції” (5; 24). Тому мав повне право вигукнути Іван Франко: “У нас нема інтелігенції!” (7; 107).

Звичайно, ці слова не повністю відображають сучасний стан України. Але тут до уваги потрібно взяти два фактори:

— потенціал Галичини середини ХІХ століття і України ХХІ століття — незрівнянний;

— значна частина здобутків незалежної України була закладена радянською владою, в той час як у часи Франка такого базису не було, і все розвивалось з нуля.

4. Культивується верховенство ліберального індивідуалізму;

5. Існує залежність від фінансових груп (так само, як в Австро-Угорській монархії — від влади); готовність навіть освятити злочини і підвести під них аргументаційну базу;

6. В освіті часто повторюється принцип “потрібно відкинути всю чужину”, виховується некритичне мислення;

7. Популярними залишаються гасла на кшталт “молися і працюй”, “ощадність і тверезість”, “віра і лояльність” — на цих і їм подібних прагнуть сформувати державницький тип українця.

Але в сучасній українській інтелігенції, яка зараховує себе до ліберальної, з’явилась нова риса, певною мірою парадоксальна. У Європі ліберальну ідею підтримують представники великого і середнього бізнесу, тобто ті люди, яким економічно вигідні жорсткі закони ринку. Натомість соціал-демократичні та лейбористські партії мають електорат із нижчим рівнем доходів. А за крайньо правих і лівих голосують переважно найбільш бідні верстви населення. Тобто, на Заході ідейний поділ суспільства має абсолютно економічне обґрунтування.

Натомість для сучасної України характерний феномен — лібералами виявились значною мірою люди із низьким рівнем доходів, які, однак, отримали вищу освіту і досягли певних успіхів за радянської влади. Це видається нелогічним, оскільки виходить, що бідні люди підтримують скасування соціальних пільг, платну медицину і освіту, обмеження цін державою, приватизацію закладів культури — тобто те, що є для них не вигідним.

Пояснення тут може бути одне: у свідомості українців ідеологія все ще переважає над економікою. Фактично ці люди, які є найзапеклішими ворогами соціалістичної системи, самі не змогли вийти з її координат і стати членами ліберального суспільства, яке нині будується в Україні.

Такі дві складові сучасної української ліберальної інтелігенції — одна із них фінансово залежна від тих чи інших фінансово-політичних сил, інша — грошей не отримує, але її існування є ірраціональним.

Чи можливо за таких умов взагалі існування поняття “ліберальний інтелігент”? Якщо визначати інтелігента як людину, яка насамперед визнає єдиним гідним об’єктом своєї діяльності щось з-поза своєї особистості — людство, народ, суспільство, державу, то де тут місце для ліберального індивідуалізму, який все колективне відсуває на другий план?

Завдання, які ставив перед інтелігенцією ще Іван Франко, актуальні завжди, проте вони не узгоджуються із лібералізмом: “Інтелігенція... повинна бути громадою людей з широким образованием, з виробленим характером, з щирим чутем до народу; а відтак інтелігенція повинна стати серед него, як його брат, як рівний... , повинна стати робітником, як він, повинна стати для него і адвокатом, і лікарем, і вчителем, і порадиником, і показчиком в ділах господарських, і добрим сусідом, і помічником у всякій нужді. Вона повинна вести його з поступом часу, повинна вчити його вільнодумства на полі релігійнім, правдивої гуманности на полі етичнім, дружности і асоціації на полі економічнім. Вона повинна ... піднімати його до себе, а не вертатись до него назад” (7; 105-106).

Натомість ліберали — варто пригадати тільки віхівців — аж ніяк не готові стати серед народу; автори “Віх” критикували російську інтелігенцію за те, що їй цікавили не гносеологічні проблеми і пошуки абсолютної істини, а ціл-

ком утилітарні соціальні ідеї “зрівняльної справедливості”, “суспільного добра”, “народного блага”, звідси впливали звинувачення соціалістичної інтелігенції в “народолюбстві”, “пролетаролюбстві”, “народопоклонстві”. Відтак один із віхівців, Гершензон, робив висновок, що “нам не тільки не можна мріяти про злиття з народом, боятись його ми повинні сильніше, ніж всі кари влади і благословляти цю владу, яка лишень своїми багнетами і тюрмами ще боронить нас від народної ненависті...” (1).

Навіть Петро Струве заперечував можливість існування ліберальної інтелігенції (хоча в поняття “інтелігенція” він вкладав негативний зміст). “Російський лібералізм... — писав він, — вважає своїм обов’язком носити інтелігентський мундир, хоча гостра відщепенська сутність інтелігента для нього зовсім чужа...” (1).

Помічником і добрим сусідом для народу, як того бажав Франко, така інтелігенція, отже, бути не може. А завдання, які ставив Франко для своїх сучасників, можна повторити і для сучасних українців:

“Завдання нинішньої хвилі... — приготувати будущих робітників около поступового двигнення народу, ...тоту широко образовану твердої волі громаду, котра зможе не тіко з щирими чуттями піти в народ, але заразом зможе сильними руками поратувати його, широкою наукою просвітити його” (7; 107). Воістину. Це конче здалось би робити і нинішній інтелігенції.

1. Вехи: Сборник статей о русской интеллигенции. — М., 1909.
2. Данем Б. Мыслители и казначеи. Цит. за: *Кукаркин А.* Буржуазное общество и культура. — М., 1970. — С. 7-11.
3. *Коцюбинський М.* Іван Франко // Коцюбинський М. Твори: В 3 т. — Т. 3. — К., 1979. — С. 252-268.
4. *Франко І.* Зміна системи. Цит. за: *Пашук А.* Боротьба гостра, непримиренна // Жовтень. — 1968. — № 5. — С. 90-96.
5. *Франко І.* Критичні письма о галицькій інтелігенції // Зібр. творів: В 20 т. — Т. 16. — К., 1955. — С. 23-40.
6. *Франко І.* Українські народовці і радикали // Зібр. творів: В 20 т. — Т. 16. — К., 1955. — С. 161-168.
7. *Франко І.* Чи вертатись нам назад до народа? // Нечиталюк М.Ф. Публіцистика Івана Франка (1875-1886): Семінарій. — Львів, 1972. — С. 97-107.
8. *Франко І.* Щирість тону і щирість переконань // Зібр. творів: В 20 т. — Т. 16. — К., 1955. — С. 345-355.

REASONED BASIS OF “CRITICAL ESSAYS ABOUT GALICIAN INTELLIGENTSIA” BY IVAN FRANKO; PRESENT-DAY RAISING OF THE PROBLEM IN THE PRESS

Maxym Kukalo

L'viv Ivan Franko National University
79000 Lviv, Universytetska Str. 1

Tel. office: (032) 296-47-75
E-mail: journft@franko.lviv.ua

The article analyses Ivan Franko's ideas about the role of intelligentsia in the society development and the moral features the true intellectuals should have. The author of the article draws a parallel between the situation with present-day intelligentsia in Ukraine and the one depicted by Ivan Franko.

Key words: Ivan Franko, intelligentsia, narodnik, Moskvophile, liberalism.

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2006